

G. Skovoroda and D. Chyzhevsky. It is an individually interpreted reflection of anthropological thematic dominant: anthropocentrism, humanism, soul. A significant role in the interpretation of the paradigm of artistic anthropology of representatives of the neoclassical grouping is given to the characterization of the structure of the author's consciousness. It was found to be conditioned by signs of irrational thinking and predisposed to introversion by the subject of lyrics.

Originality. The creative contribution of the neoclassics is analyzed in the light of the categories of literary anthropology; in the broad philosophical and culturological contexts the peculiarities of their poetry related to the phenomenon of man as the main postulate of artistic philosophy and the object of poetic image are considered.

Conclusion. The anthropological dimension of the poetry of the neoclassics testifies to the domination in its thematic-content field of a wide range of humanistic issues. Further research requires a whole range of their conceptual sphere in the strategies of literary anthropology (the concept «heart», the concept «experience», the concept «body», etc.).

Key words: neoclassics, author's text, literary anthropology, subject of lyrics, dominant, humanism, soul, rational, irrational, artistic consciousness, introvert, anthropocentrism.

УДК 821.161.2-31.09(71)

Лариса Йолкіна

МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ «1709»

У статті досліджені часопросторові та націєцентричні домінанти історичного роману Леоніда Полтави «1709». Для повноти осягнення мети в тексті виділяються такі складові, що формують національний простір: хронотоп, національний простір, дихотомія «свій» – «чужий», соціальні чинники тощо. Як вагомий чинник формування художнього тексту розглядається національна та соціальна самоідентифікація персонажів.

Ключові слова: хронотоп, історичний роман, історична та художня правда, дихотомія «свій» – «чужий», націєцентризм.

До розвитку літератури в екзилі доклалися сотні митців, котрі волею долі мусили залишити рідні терени й «творити Україну навколо себе» (Я. Стецько) на чужих землях. Попри всі процеси, що відбуваються в сучасній культурі, їхній внесок неоціненний з огляду на його глибокий етноцентризм, тож потребує ґрунтовного вивчення. Значна кількість писань діаспорних майстрів пера формують національний простір, реалізуючи ідею моделювання як історичного минулого, так і майбутнього Батьківщини. Не є виключенням і доробок Леоніда Полтави (Пархомовича), дослідження творчості якого ще далеко від повноти й вичерпності. Водночас зауважимо, що роман письменника «1709» містить широке полотно минувшини й розкриває авторське бачення подій, пов'язаних з Полтавською битвою.

Свого часу Юрій Шерех-Шевельов висловив слушну думку про необхідність перечитати все написане Леонідом Полтавою, щоби вибрати досить цінні писання митця, і ці тексти претендували б хоч і на скромне, але своє власне місце в історії української літератури. Настав час, коли творчістю Леоніда Пархомовича (творчий псевдонім Леонід Полтава) зацікавились дослідники материкової України. Упродовж кількох десятиліть виходять окремі наукові статті, присвячені цьому авторові, побачили світ видання його творів з розлогими вступними статтями, художні тексти письменника увійшли до шкільних програм. Серед дослідників різножанрового доробку автора – С. Немченко, В. Погребенник, М. Слабошпицький, Д. Чередниченко, В. Юрченко та ін.

Проблема формування моделі національного простору в історичному романі «1709» Леоніда Полтави практично не вивчалася, існують лише окремі судження в наукових статтях І. Левадного, О. Чернобаєва, Ю. Шевельова, а також у кількох наших публікаціях. Тож, зважаючи на невивченість та вагомість цього питання, аналіз зазначеного аспекту є актуальним.

Мета дослідження полягає у визначенні основних чинників, що формують національний простір роману Леоніда Полтави «1709». Для її осягнення в статті досліджуємо часопросторові складові, дихотомію «свій» – «чужий», соціальні складові тексту, а також специфіку формування образів історичних постатей.

Леонід Полтава з великим пієтетом ставився до історії періоду Полтавської битви. Причин тому було кілька. Він народився й жив у селі, що знаходиться неподалік місця

розгортання самої історичної події. На Роменщині після поразки в змаганнях проти війська Петра I залишилося дуже багато шведів, яких переховували в себе українці. Утікачі одружувалися з українками, часто, замінюючи загиблих чоловіків, ставали помічниками й годувальниками в осиротілих родинах (одна з таких історій змальована Леонідом Полтавою в оповіданні «Батько»). Сам письменник уважав себе нащадком одного з таких шведів, тож у вигнанні взяв собі прізвище Єнсен.

Наступним фактором, і основним, була зацікавленість автора історичною тематикою, зокрема питанням національного визволення українства з-під московської окупації. Як націоналіст і член ОУН (Бандери), він не міг стояти осторонь тих фактів з минушини своєї Батьківщини, які розкривали для нащадків славні сторінки боротьби за незалежність. Та й постать Івана Мазепи мала повною мірою розкритися для сучасників, даючи образ освіченого, високого духом високоінтелектуального, патріотично налаштованого, жертвовного очільника держави.

Водночас, маємо враховувати, що історична романна проза була популярна серед екзильних письменників. Щодо цього С. Луцій зазначила таке: «Велика проза відіграла важливу роль у житті української діаспори. Вона давала змогу реалізувати буття української нації поза батьківщиною, а також зберегти особисту та національну пам'ять українців. Створення національних історичних міфів чи міфологізованої історії стало одним із першочергових завдань для українських письменників. Саме романне мислення насамперед передбачило зацікавлення історичною, історіософською та націєтворчою проблематикою (Ю. Косач «День гніву», «Володарка Понтиди», В. Чапленко «Чорноморці або кошовий Харко з усім товариством», Леонід Полтава «Тисяча сімсот дев'ять», Юрій Радзикович «Полковник Данило Нечай», Микола Лазорський «Гетьман Кирило Розумовський», «Степова квітка», «Патріот», Докія Гуменна «Хрещатий яр», Іван Лобода «Вони прийшли знову», Степан Любомирський «Під молотом війни», Юрій Горліс-Горський «Холодний яр», Бендер Віталій «Фронтові дороги» та ін.)» [5, с. 211]. Тож звернення Леоніда Полтави до історії Полтавської битви цілком зрозуміле.

Модель національного простору формується в романі завдяки двом нерозривно між собою пов'язаним сюжетним лініям. Раніше в передмові до видання роману 2004 року ми вже зазначали таке: «Дія твору розвивається двома сюжетними лініями – лінія Мазепи і лінія народу, що органічно переплітаються й продовжують одна одну. Цілісності тексту сприяє й зовнішня композиція – короткі епізоди-розділи, котрі непомітно, як у кінематографі, переносять нас то на хутір, то в царські палати, то до місця воєнних дій. Автор використав прийом сконденсованого часу (змальовано події від моменту приходу на гетьманство Мазепи і до поразки в Полтавській битві). Важливі історичні події часто лише злегка окреслені, тоді як окремі побутові сцени, у яких розкривається особистість, подані розлого. Таким чином Л. Полтава переніс вагому подію в житті України в площину щоденного існування цілої нації» [1, с. 11-12]. Пізніше О. Чернобаєв доповнив нашу думку судженням про те, що «говорити про якусь самостійність, індивідуальну завершеність цих частин неможливо. Вони є єдиним своєрідним ланцюжком» [9, с. 305].

Перша доступна реципієнту в сприйнятті сюжетна лінія – «лінія народу», яка розкриває дві основні категорії, що становлять єдину націю, – хліборобів і козаків. Автор цілком свідомо демонструє, що вони не протистоять, а навпаки – часто є дружніми. У тексті ця модель стосунків між «своїми», які є різними за соціальним статусом, але належать до одного етносу, є взаємини між родинами Гармашів і Вовків: «Побратим Остапа Гармаша – нащадок запорожців Сидір Вовк є прикладом козацької мужності й звитяги. Для них обох Батьківщина – це їх земля, на якій вони працюють, і люди, які живуть поруч» [9, с. 306]. Цікавим є те, що перед обличчям небезпеки хлібороби стають козаками і йдуть у військо Мазепи, аби захистити свій народ, свою родину від москалів, які прагнуть не лише вкрасти плуга (як це було кількома роками перед тим), а й намагаються забрати й волю.

Вагомими в романі є часопросторові чинники. «Змальовання Гармашевого хутора та Писарівки розкриває буття української людности того часу. Картини розмов між селянами,

взаємини між різними станами подають читачеві реалії історичної доби, причини поразки короля Карла XII та втрати гетьманом Мазепою мрій про волю Батьківщини» [1, с. 12].

Леонід Полтава досить активно використовує дихотомію «свій» – «чужий» на різних рівнях. Не зважаючи на протилежні погляди на сенс життя, Гармаші й Вовки залишаються друзями, підтримують одне одного, тож є «своїми», хоч і дещо «інакшими». «Своїм» для Гармашів та всіх, хто шанував рідну землю, був і сліпий кобзар, який мандруючи завітав і до хати Остапової родини. Пізніше кобзарі стали потужним голосом, що кликав народ іти за Мазепою: «Ідіть, люди, всі за нашим паном, гетьманом ясновельможним Мазепою Іваном, богобереженням!» [7, с. 135]. Так автор в особливий спосіб зв'язав у єдине ціле гетьмана з народом, хоч сам державець зі своїм людом практично не спілкується.

Що ж до шведів, то вони постають «інакшими», але дуже близькими й дружніми в ставленні до українців. Козаки сприймають їх за «своїх», бо разом стають до бою (не дарма ж Гармаш-молодший рятує чужинця, як побратима). Іншою категорією «чужих» («ворожих») уже з перших сторінок роману постають москалі – злодії, грабіжники. У романі оповідається про крадіжку плуга військовиками, що їхали повз господу Гармашів: «Біля Пісків назустріч мені їхав драгунський обоз, самі вози, вершників і не бачив. А на одному возі зверху на лантухах бачив я плуга – мабуть, то й був ваш!» [7, с. 18]. Така ситуація породжує вороже ставлення до московського війська в хліборобів, які раніше й не зважали на існування тих драгунів. Чужими постають у тексті й зрадники, які попри те, що є українцями, діють на шкоду своїй нації і переслідують виключно майнові інтереси.

Значний вплив на сприйняття реципієнта має гетеродієгетичний наратор (у творі ауктор виступає виключно як оповідач, що існує об'єктивно й незалежно від описуваних ним подій, і не є дійовою особою розповіді): «Леонід Полтава – письменник-дослідник, який виступає як історик-компілятор, тому зібраний ним матеріал не потребує авторських коментарів і пояснень. Автор постає ніби репортер з місця подій, і в той самий час він небагато говорить від себе» [9, с. 306]. Тож реципієнт рухаючись за наратором сприймає й переживає події, будучи переконаним, що вони цілком об'єктивні.

Образи в цій ситуації – зримі, реальні, хоч при їх моделюванні велику роль відіграє романтичний спосіб мислення автора. Значущими в цій ситуації є і фольклорні елементи, серед яких образ коня – вірного друга козака (щоб урятувати пораненого шведа, Гармаш віддає свого коня, а сам гине. Кінь без вершника вертається додому). Аналізуючи особливості співіснування в межах української нації двох історично сформованих соціальних груп – хліборобів і козаків, Леонід Полтава демонструє зміну психотипу хлібороба під впливом історичних обставин, переродження його в козака.

Друга сюжетна лінія – історична. Її основу складає історія і аналіз причин підтримки Карла XII гетьманом Мазепою. Значне місце посідає тут і розповідь про стосунки українського гетьмана з царем Петром I. Важливо в цій ситуації не випустити з-під уваги питання функціонування історичної та художньої правди в романі. Вагоме місце в цьому аналізі належить виявленню специфіки формування образу Івана Мазепи та його оточення, а також мети й особливостей використання у творі текстів історичних документів, їх роль у створенні ілюзії реалістичності малюнку, хоча в романі домінують неоромантичні елементи.

При формуванні образу українського державника автор акцентує на його політичному таланті й патріотизмі. Водночас, основою для сприйняття його читачем стають стародруки, листи французького представника в Україні, що зберігаються в паризькій національній бібліотеці, історичні дослідження, зокрема писання І. Борщака. «При написанні роману Л. Полтава звертався до архівних джерел. Зокрема в текст введено уривки зі звіту Жана Балюза про перебування в Батуринському замку та переговори з гетьманом Мазепою. У цьому звіті читач знайде багато милих серцю висловів французького дипломата про українство та його гетьмана» [1, с. 12].

Тож, головними героями в романі постають гетьман Іван Мазепа і народ, яким автор приділяє велику увагу. Не оминає він і жіночі постаті, які нічим не виділяються із загалу. Це звичайні селянки, що звикли працювати до виснаження, ростити дітей, дбати про своїх

чоловіків, а коли ті за покликом серця йшли здобувати волю, чекали на їх повернення. Мелашка, Калина, Марія – це образи, які сприяють творенню реалістичного малюнка. Вони водночас прості й величні, бо на їхні плечі падають страшні випробовування.

Значну роль відіграють у романі й епізодичні герої: шведський підстаршина Люндквіст, галичанин Стецюк, драгунський старшина, москаль Леонов, лучник і мечник Козуб, молоденький шведський жовнір Олаф Єнсен.

Ерік Люндквіст постає як звичайний боєць, що вирізнявся лише веселою вдачею, відважністю, відданістю королю. Але його роль у розв'язанні проблематики роману надзвичайно велика. Наприкінці оповіді він зустрічається з Остапом, який і рятує шведському побратимові життя ціною власного. Гуманістичний пафос, яким пронизано сцену одночасного порятунку й загибелі, лунає своєрідним заключним акордом, за яким залишається біль сирітства і страшна туга.

Жертвою лихоліття став і Стецюк, який приїхав з Галичини провідати своїх рідних. Тут він пізнав не злагоду і мир, на які сподівався, а московське ярмо.

Олаф Єнсен, рятуючись від переслідувань після поразки під Полтавою, потрапляє в українську родину, де його приймають як сина.

Кожен образ роману – це елемент мозаїки, що творить цілісну картину часопростору періоду Полтавської битви.

Отже, у результаті дослідження можемо ствердити, що у романі Леоніда Полтави «1709» змодельовано національний простір періоду правління гетьмана Івана Мазепи від часу початку його гетьманування й до моменту трагічної поразки шведів та українців під Полтавою. Для створення цілісного хронотопу автор використав особливе переплетіння двох сюжетних ліній (гетьмана і народу), а також значну увагу приділив змалюванню образів як історичних, так і вигаданих персонажів. Особливе місце у формуванні часопростору відіграє дихотомія «свій» – «чужий», яка реалізується на кількох рівнях. У межах однієї національної групи протистояння «свій» – «чужий» проявляється за такими схемами: у межах однієї етнічної групи типу «патріот» – «зрадник»; у різних національних групах фіксуємо як варіант стосунків «свій» та «чужий (інакший)» (українці – шведи), а також «свій» / «чужий (ворог)» (українці – росіяни).

Окреслена тема має ще перспективи розвитку при глибшому аналізі постаті Петра І та оточення гетьмана Мазепи, а також варто дихотомію «свій» – «чужий» розглянути на часопросторовому та індивідуальному рівнях («свій» і «чужий» простір, індивідуальний простір особистості).

ЛІТЕРАТУРА

1. Йолкіна Л. Вступне слово. Смак сонця – смак життя // Леонід Полтава. Тисяча сімсот дев'ять. Київ : Українська видавнича спілка, 2004. С. 5-14.
2. Йолкіна Л. Образ Івана Мазепи у творчості Леоніда Полтави // Визвольний шлях. 2004. № 10. С. 71-79.
3. Йолкіна Л. Ментальність письменника і націоналізм художнього тексту (реінтерпретація історії у творчості Леоніда Полтави) // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. Київ : Акцент, 2006. Вип. 24. Ч. 2. С. 27-29.
4. Левадний І. Леонід Полтава – майстер різноманітних жанрів. Нью-Йорк, 1982. 99 с.
5. Луцій С. Романістика української діаспори другої половини ХХ століття: проблеми, жанрово-стильові парадигми // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 23. С. 209-213.
6. Мацько В. Пріоритетні жанрові модуси в діаспорній прозі ХХ століття // Мацько В. Українська еміграційна проза ХХ століття. Хмельницький: ПП Дерепа І. Ж. 2009. – С. 117-275.
7. Полтава Л. Тисяча сімсот дев'ять. Київ : Українська видавнича спілка, 2004. 240 с..
8. Чернобаєв О. Специфіка моделювання образу Івана Мазепи в романі Леоніда Полтави «1709» // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Філологічні науки. 2013. Вип. 4.11. С. 307-310.
9. Чернобаєв О. Жанрова модель роману Леоніда Полтави «1709» // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. 2016. Вип. 2. С. 305-308.
10. Шевельов Ю. Українська еміграційна література в Європі. 1945-1949 // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 633-678.

Larysa Yolkina. Model of national space in the novel «1709» by Leonid Poltava.

Introduction. This article describes chronotopical and naciocentric dominants in the novel «1709» by Leonid Poltava.

Purpose. There are such categories enlightened for complete object achievement as chronotopos, interior, national space, the categorization of own and alien, social factors etc.

Results. Characters' national and social self-identification is represented as an important factor of formation of the artistic text. The features of coexistence of two historically formed social groups – farmers and Cossacks – inside Ukrainian nation are analyzed. Change of the farmer's psychotype under the influence of historical circumstances are considered.

It is paid much attention to the question of the functioning of historical and artistic truth in the novel. An important place in this analysis belongs to revealing the specifics of the formation of the image of Ivan Mazepa and his entourage. A purpose and features of using in the novel texts of historical documents, their role in creating illusions of the realistic drawing in spite of domination of neoromantic elements are analyzed too.

Originality. The categorization of own and alien in the novel is realized on different levels. The categorization of own and alien is equal to the positions of «patriot» – «traitor» within one national group; as a variant of the categorization of own and alien (different) (Ukrainians and Swedes) and own – alien (enemy) (Ukrainians and Russians) are fixed in different national groups. This categorization is also represented on chronotopical and individual levels (own and alien space, individual space of person).

Keywords: chronotopos, interior, historical novel, national space, historical and artistic truth, categorization of own and alien, naciocentric dominants.

УДК 821.161.2-31.09(71)

Лариса Йолкіна, Людмила Маїталер

ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ СВІТУ В ПОВІСТІ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ «ЧИ ЗІЙДЕ ЗАВТРА СОНЦЕ»

У статті досліджується специфіка моделювання образу світу майбутнього у фантастичній-пригодницькій повісті Леоніда Полтави «Чи зійде завтра сонце», де гармонійно сплелися космополітизм і націоналізм, утворивши унікальну систему глобалізованого суспільства, що в основі своїй містить національні цінності.

Ключові слова: хронотоп, художнє моделювання світу, фантастично-пригодницька повість, національний простір.

Знаний у діаспорі і як митець високо оцінений такими знавцями красного письменства, як Д. Бучинський, Ю. Григорієв, С. Гординський, Ю. Клен, І. Кошелівець, І. Левадний, Л. Мосендз, та ін., Леонід Полтава маловідомий у читацькому середовищі на рідній землі. Хоча вже вийшли друком його дитячі твори та більші за обсягом і значимістю тексти. Серед писань митця є як високохудожні зразки («Енеїда модерна...», «1709»), так і зразки масової літератури, які виконують естетичну, пізнавальну, виховну, націєформує та націєзберігаючу функції, оскільки здебільшого призначені формувати молоде покоління українців. До таких текстів належить і його фантастично-пригодницька повість «Чи зійде завтра сонце». Оскільки це малодосліджений твір, що має досить оригінальну жанрову структуру, його аналіз актуальний, особливо зважаючи на своєрідні передбачення митця, що реалізуються у світі впродовж останніх десятиліть.

Метою роботи став аналіз моделі світу, запропонованої автором у повісті.

Твір «Чи зійде завтра сонце» вийшла друком у Мюнхені (Німеччина) 1955 року. Ця фантастично-пригодницька повість жанрово виділяється з усієї літературної спадщини письменника, бо в ній ідеться про недалеке для автора майбутнє України (у підзаголовку зазначено «2000-й рік»).

У повісті «автор в обставинах майбутньої самостійної Української держави змальовує так актуальну тепер тему досліджень атомової енергії й викрадення їх таємниці, можна вважати за небуденне явище, яке заслуговує уваги ширших літературних і педагогічних кіл нашого суспільства, як перша смілива спроба у формі пригодницько-фантастичної повісті змалювати майбутній образ України після її визволення та боротьбу, яку доведеться їй провадити, зокрема подолання різних інтриг і диверсій сусідніх, неприязно наставлених держав, що мають територіальні претенсії до України та шпигунськими акціями і спробами викрасти атомові та інші державні таємниці намагатимуться підважити мілітарно-оборонну міць молодій державі», – цілком виражено зазначив у передмові Ю. Григорієв [1, с. 6].